

Επιθεώρηση Κοινωνικών Ερευνών

Τομ. 76, 1990

**Μεταβολή του ήθους και κοινωνική μεταβολή: η
θέση του Max Weber και τα δύο πρότυπα
ανώτατου άρχοντα στην κοινωνία του αρχαίου
Ισραήλ**

Σινόπουλος Π. ΕΚΚΕ
<https://doi.org/10.12681/grsr.950>

Copyright © 1990 Π. Α. Σινόπουλος

To cite this article:

Σινόπουλος, Π. (1990). Μεταβολή του ήθους και κοινωνική μεταβολή: η θέση του Max Weber και τα δύο πρότυπα ανώτατου άρχοντα στην κοινωνία του αρχαίου Ισραήλ. *Επιθεώρηση Κοινωνικών Ερευνών*, 76(76), 228-239.
doi:<https://doi.org/10.12681/grsr.950>

Π.Α. Σινόπουλος

**ΜΕΤΑΒΟΛΗ ΤΟΥ ΗΘΟΥΣ
ΚΑΙ ΚΟΙΝΩΝΙΚΗ ΜΕΤΑΒΟΛΗ**
Η θέση του Max Weber και τα δύο πρότυπα ανώτατου
άρχοντα στην κοινωνία του Αρχαίου Ισραήλ

Στη φημισμένη «Θέση του Weber»* έχουν δοθεί διάφορες ερμηνείες. Η υπόθεσή μας δέχεται ότι:

(α) Οι ερμηνείες εκείνες που καταλήγουν πως η μεταβολή του ήθους είναι αιτία της κοινωνικής μεταβολής, επαληθεύονται στην περίπτωση της κοινωνίας του Αρχαίου Ισραήλ.

(β) Στην κοινωνία του Αρχαίου Ισραήλ, η μεταβολή του ήθους ορισμένων ηγετικών ομάδων υπήρξε αιτία κοινωνικής μεταβολής. Ως ευκαιρία χρησιμοποιήθηκε η ανάγκη να εγκαθιδρυθεί συγκεντρωτικό σύστημα για στρατιωτική άμυνα, και ως μέσον η επιλογή ενός ορισμένου προτύπου ανώτατου άρχοντα.

(γ) Αν και οι προφητικές ομάδες υπήρξαν άκρως αντίθετες στην επιλογή αυτού του προτύπου ανώτατου άρχοντα, ο λόγος των προφητών, καθώς και των άλλων συγγραφέων της Παλαιάς Διαθήκης, δεν είναι πάντοτε εχθρικός απέναντι στο θεσμό της βασιλείας. Αυτό συμβαίνει στο μέτρο που η άσκηση της βασιλείας προσανατολίζεται προς ένα πρότυπο ανώτατου άρχοντα, το οποίο εκφράζει το πνεύμα της Μωσαϊκής Διδασκαλίας και την κοινωνικοοικονομική ισότητα ανάμεσα στους Ισραηλίτες, και που το απέρριψαν εκείνες οι ηγετικές ομάδες που επέβαλαν το προηγούμενο πρότυπο ανώτατου άρχοντα.

Οι ερμηνείες που έχουν κάμει, για τη θέση του Max Weber, οι διάφοροι μελετητές του, όχι μόνο δεν ομοφωνούν, αλλά έχουν και αποκλίσεις αρκετά ση-

Ο κ. Π.Α. Σινόπουλος είναι ερευνητής στο ΕΚΚΕ.

* Collins 1986, σ. 47· Φίλιας 1978, σ. 9· Eisenstadt 1969, σ. 27.

μαντικές μεταξύ τους. Αυτή η πολυσημία ίσως θα μπορούσε να εξηγηθεί με την άποψη ότι «ο Weber (όπως και ο Marx) ανακαλύπτεται και ερμηνεύεται σε υποκειμενική, ατομική βάση, από τον καθένα χωριστά» (Τερλεξής 1988, σ. 10).

Το 1982 ο Parkin —κι αυτός με τη σειρά του— προσπάθησε να εξακριβώσει τι θέλησε να μας πει ο Weber με την ξακουστή θέση του. Κατά τον Parkin, λοιπόν, ο Weber, στη μελέτη του για το δεσμό που έχουν οι δοξασίες του πρώιμου προτεσταντισμού ή καλβινισμού με τη νοοτροπία του ορθολογικού καπιταλισμού, τείνει να μετατοπίζεται ανάμεσα σε δύο πολύ διαφορετικά σημεία του επίμαχου θέματος, που ο Parkin τα ονομάζει «ισχυρή θέση» (strong thesis) και «ανίσχυρη θέση» (weak thesis) (Parkin 1982, σ. 43).

Η ισχυρή θέση, συνεχίζει ο Parkin, μας προτείνει πως «το χαρακτηριστικό ήθος του πρώιμου προτεσταντισμού όχι μόνο προηγήθηκε ιστορικά από το καπιταλιστικό πνεύμα, αλλά ήταν η αποφασιστική δύναμη για το σχηματισμό του πνεύματος αυτού». Δίπλα δίπλα με αυτή την ισχυρή θέση υπάρχει και η ανίσχυρη θέση. Σύμφωνα με αυτήν, το καλβινιστικό ήθος δεν υπήρξε αποφασιστική αιτία για να δημιουργηθεί το πνεύμα του καπιταλισμού. Η μόνη σχέση που είχαν μεταξύ τους οι δύο αντιλήψεις ήταν μια μεγάλη αρμονία: ο ηθικός κώδικας του τυπικού πρώιμου προτεσταντισμού και ο οικονομικός κώδικας του τυπικού ορθολογικού καπιταλισμού έδειχναν έναν ασυνήθιστα υψηλό βαθμό συμφωνίας. Επομένως η ανίσχυρη θέση μας προτείνει πως «μπορούμε να δούμε ότι το καπιταλιστικό πνεύμα έχει μια ειδική σχέση με το προτεσταντικό ήθος, αλλά όχι ότι “γεννήθηκε” από αυτό» (Parkin 1982, σ. 43).

Τέλος, ο ίδιος συγγραφέας καταλήγει πως αν και ο Weber χρησιμοποιεί εξίσου την ισχυρή και την ανίσχυρη θέση, σε διάφορα σημεία κατά την ανάπτυξη του θέματός του, «φαίνεται πως είναι σωστό να υποστηρίξουμε ότι η βασική προτίμηση του Weber είναι στην ισχυρή θέση. Παρ' όλες τις συνηθισμένες επιφυλάξεις και επεξηγήσεις του, αναμφίβολα ενδιαφέρεται να δείξει πως οι δοξασίες του πρώιμου προτεσταντισμού δημιούργησαν μια χωρίς προηγούμενο επίδραση στη συμπεριφορά της οικονομικής ζωής» (Parkin 1982, σ. 44).

Χρησιμοποιώντας τους πιο πάνω όρους του Parkin (ισχυρή θέση και ανίσχυρη θέση), νομίζω πως μάλλον θα ήταν σκόπιμο να κάμουμε μια στοιχειώδη, και πρώτη ίσως, κατηγοριοποίηση στις διάφορες ερμηνείες που έχουν δοθεί στη θέση του Weber. Έτσι, λοιπόν, μέσα σε αυτό το πλαίσιο, θα μπορούσαμε να διακρίνουμε δύο κατηγορίες ερμηνειών:

- α) Ερμηνείες που προβάλλουν την ισχυρή θέση, και
- β) Ερμηνείες που συντάσσονται με την ανίσχυρη θέση.

Οι ερμηνείες πάλι αυτών των δύο κατηγοριών θα ήταν δυνατό να διαιρεθούν σε υποκατηγορίες:

α) Στην ισχυρή θέση θα ήταν δυνατό να ενταχθούν:

1) Ερμηνείες που διαπιστώνουν στο έργο του Weber τόσο την ισχυρή θέση όσο και την ανίσχυρη θέση, αλλά, κατ' αυτές, ο ίδιος ο Weber προτείνει τελικά την ισχυρή θέση (όπως είδαμε πιο πάνω, Parkin 1982, σ. 43-44).

2) Ερμηνείες που βλέπουν στον Weber μόνο την ισχυρή θέση: Λ.χ. κατά τον Janne (1968, σελ. 328), ο Max Weber καθορίζει «τον προτεσταντισμό ως αιτία για την ανάπτυξη του καπιταλισμού».

3) Ερμηνείες που, αν και έχουν επιφυλακτική διατύπωση, μπορούμε να τις κατατάξουμε μάλλον στην κατηγορία της ισχυρής θέσης. Επιπλέον, σε αυτή την υποκατηγορία, προβάλλεται η επίδραση που άσκησαν οι κοινωνικοοικονομικοί παράγοντες για να διαμορφωθεί το προτεσταντικό ήθος: «Στην Προτεσταντική Ηθική ο Weber... αυτό που προσπάθησε να κάνει ήταν να επισημάνει απλώς την κατεύθυνση προς την οποία *οδήγησε* το προτεσταντικό ασκητικό δόγμα. Δεν έπαψε, όμως, να επαναλαμβάνει ότι το δόγμα του προτεσταντισμού ήταν κι αυτό το ίδιο απότοκο οικονομικών και κοινωνικών παραγόντων» (Τερλεξής 1988, σ. 60, η υπογράμμιση στο «οδήγησε» είναι δική μου. Επίσης βλ. στο ίδιο, σ. 70, 71, 73, καθώς και Seger 1977, σ. 81, 82, 84).

β) Στην ανίσχυρη θέση συναντούμε:

1) Ερμηνείες της θέσης του Weber που την αντιλαμβάνονται ως πρόταση που περιέχει ανίσχυρη θέση: «Το προτεσταντικό ήθος θεωρήθηκε ως μία από τις δυνάμεις που παρήγαγαν τον καπιταλισμό...» (Bardis 1976, σ. 238. Επίσης βλ. Bendix 1960, σ. 89, Freund 1969, σ. 204, 208· Aron 1974, σ. 148· Collins 1986, σ. 47, 53).

2) Ερμηνείες που βλέπουν μεν στην πρόταση του Weber μια ανίσχυρη θέση, προβάλλουν όμως ως μία από τις κυριότερες αιτίες τον προτεσταντισμό: «Η περί πουριτανισμού θέση του Βέμπερ ...δεν θεωρεί τον ιδεολογικό παράγοντα σαν γενεσιουργό αίτιο των εσωτερικών καπιταλιστικών διαδικασιών, τον τοποθετεί όμως σαν επιταχυντικό συντελεστή θεμελιακής σημασίας» (Φίλιας 1978, σ. 9. Ας σημειωθεί πως νωρίτερα ο Φίλιας (1976, σ. 145, υποσ. 26) ταλαντευόταν ανάμεσα σε ισχυρή θέση και ανίσχυρη θέση, μη έχοντας ακόμη ξεκαθαρίσει τι ακριβώς επισημαίνει στην πρόταση του Max Weber. Επίσης βλ. Timasheef-Theodorson 1980, σ. 253· Παπαντωνίου 1979, σ. 288-289· Mendras ³1967, σ. 103).

Αυτές είναι σε γενικές γραμμές οι ερμηνείες που έχουν προταθεί για τη θέση του Max Weber. Στην εν συνεχεία ανάπτυξη του θέματός μας θα φανεί αν η υπόθεσή μας, η οποία προβάλλει την ισχυρή θέση, επαληθεύεται ή όχι στα κοινωνικά φαινόμενα που θα ερευνήσουμε.

Από τότε που εγκαταστάθηκαν στην Παλαιστίνη (13ος αι. π.Χ.), μέχρι την παρουσία του θεσμού της βασιλείας (11ος αι. π.Χ.), οι Ισραηλίτες είχαν

σχεδόν το ίδιο επίπεδο ζωής. Τα εφόδια για τη ζωή τα έπαιρναν από τη γη, ενώ η κάθε οικογένεια είχε τον δικό της αγροτικό κλήρο (Αριθμοί 26:55· 33:54· 36:2· 27:7· Μιχαίας 4:4· Ζαχαρίας 3:10· Vaux 1968, σ. 166).¹ Οι διαφορές στην οικονομική κατάσταση, όπου υπήρχαν, ήταν μικρές. Αξιοσημείωτο είναι πως, ακόμη και οι δύο πρώτοι βασιλείς του Ισραήλ, προέρχονταν από οικογένειες με μέτρια περιουσία.

Βλέπουμε λ.χ. τον Σαούλ να καλλιεργεί ο ίδιος τον πατρικό αγρό (Βασιλειών Α' 11:5), ενώ ο πατέρας του τον έστειλε να ψάξει για κάποια ζώα που χάθηκαν (Βασιλειών Α' 9:3). Ο δεύτερος βασιλιάς του Ισραήλ, ο Δαβίδ, πριν του δώσουν αυτό το αξίωμα ήταν βοσκός και έβοσκε το ποίμνιο της οικογένειας (Βασιλειών Α' 16:11· 17:34). Οικογένειες με μεγάλη περιουσιακή διαφορά ήταν σπανιότατες (Βασιλειών Α' 25:2· Βασιλειών Β' 19:32-33). Θα μπορούσε, λοιπόν, να υποστηρίξει κανείς ότι, μέχρι την εποχή της βασιλείας, ανάμεσα στις οικογένειες των Ισραηλιτών επικρατούσε κατά κανόνα η ισότητα.

Ορόσημο για τη μεταβολή της κοινωνικής δομής, στο Αρχαίο Ισραήλ, αποτελεί η εγκαθίδρυση της μοναρχίας και, κατά βάση, η εποχή που αρχίζει από τον Σολομώντα (Pirenne 1965, σ. 168· Lods 1949, σ. 461). Δημιουργείται κοινωνικό στρώμα από πλουσίους που ζουν με ασέβεια και αδικίες (Ησαΐας 2:7-9· Ωσηέ 12:9). Τα σκάνδαλα και η πρόκληση αποτελούν καθημερινή πραγματικότητα. Η ηγεσία, διοικητική και οικονομική, ντύνεται με τέτοια πολυτέλεια, ώστε ξεπερνάει κάθε εκζήτηση (Ησαΐας 3:17-23)· κατοικεί σε φανταχτερά ανάκτορα (3:15· 15:11)· διασκεδάζει με τρόπο αχαλίνωτο (Ησαΐας 5:11-12· Αμώς 6:4-6). Και για να εξοικονομήσει τα ανεμπόδιστα έξοδα που κάνει, ξεσπάει στο λαό. Οι άρχοντες οικειοποιούνται όχι μόνο τα κινητά πράγματα των υπηκόων, αλλά και ακίνητά τους. Αρπάζουν τα ποίμνια και τον αγροτικό κλήρο των ανθρώπων του λαού (Βασιλειών Β' 12:1-4· Μιχαίας 2:2· Αμώς 4:9· Ησαΐας 5:8).

Μετά από τέτοια ληστρική επέμβαση των αρχόντων, οι άνθρωποι είτε αναγκάζονται, για να ζήσουν, να γίνουν μισθωτοί σ' αυτούς, οι οποίοι, εν συνεχεία, δεν τους δίνουν τον μισθό τους (Λευιτικών 19:13· Δευτερονόμιον 24:14-15· Μαλαχίας 3:5· Ιερεμίας 22:13· Σοφία Σιράχ 34:22), είτε χάνουν ακόμη και την ελευθερία τους — οι άρχοντες τους αρπάζουν για δούλους (Μιχαίας 2:2· Αμώς 8:6). Κάποτε ο προλεταριοποιημένος Ισραηλίτης υποβάλλεται σε δουλεία για μηδαμινό χρέος, για όσο αξίζουν ένα ζευγάρι υποδήματα (Αμώς 8:4-6). Εξάλλου, το να αποκτήσει κάποιος ισχυρός δούλους, έ-

1. Οι παραπομπές σε αυτά, καθώς και στα άλλα βιβλία της Παλαιάς Διαθήκης που θα αναφερθούν πιο κάτω, γίνονται στην έκδοση: Rahlfs 1981 (βλ. Βιβλιογραφικές παραπομπές, όπου υπάρχει αλφαβητική καταχώριση αυτών των βιβλίων).

χει καταλήξει να είναι γι' αυτόν ένα είδος ψυχαγωγίας, όπως το κυνήγι (Ιερεμίας 5:26-27).

Τώρα πλέον έχουν δημιουργηθεί οι κατάλληλες προϋποθέσεις για μεγιστοποίηση του εισοδήματος και για επενδύσεις σε ακίνητα και σε εξανδραποδισμένους ανθρώπινους πόρους (Roll χ.χ., σ. 19). Μέρα με τη μέρα τα μέσα εργασίας συγκεντρώνονται στα χέρια λίγων ανθρώπων και υψώνεται ο δείκτης της ακτημοσύνης· ενώ το πλήθος των ακτημόνων γλιστράει στον κατήφορο της πουλημένης εργασίας (πρβ. Tannenbaum 1955, σ. 46), ή και —το ακόμη χειρότερο— πέφτει στο βάραθρο της δουλείας.

Η ανισότητα ανάμεσα στους Ισραηλίτες είναι πλέον ολοφάνερη. Υπόδειγμα γι' αυτή την ανισότητα (Παραλειπομένων Β' 9:3-4, 20) —αλλά και την αρπακτικότητα (Βασιλειών Γ' 20:1-16)— υπήρξε ο τρόπος της ζωής του βασιλιά. Ο Lods (1949, σ. 461-462) γράφει πως «οι πλούσιοι ήθελαν ανάκτορα κατά το υπόδειγμα εκείνων του βασιλιά, με κατοικίες χειμερινές και θερινές, πολυτέλεια... εορτές στις οποίες το κρέας ήταν “το πιάτο της ημέρας”, όπου το κρασί πινόταν με κύπελλα υπό τον ήχο μουσικής... Για να ικανοποιήσουν αυτές τις ανάγκες που ξαφνικά απέκτησαν, για μία ολοένα περίπλοκη ζωή, οι πλούσιοι χρησιμοποιούσαν εκείνα τα όπλα που είχαν διαθέσιμα ακριβώς λόγω του πλούτου των... Ήταν δικαστές και χρησιμοποιούσαν τη θέση τους για να καταπιέζουν τους διαδίκους. Ειδικώς οι χήρες και τα ορφανά, που δεν είχαν φυσικούς προστάτες, ήσαν η λεία της αρπακτικής τους τακτικής. Από τους μικροϊδιοκτήτες, που, λόγω οικονομικών δυσκολιών πιέζονταν να δανειστούν από αυτούς, απαιτούσαν τόκο αφανισμού, ενώ στο τέλος πουλούσαν τον αναξιόχρεο δανειστή και τα παιδιά του ως δούλους και έκαναν κατάσχεση στον αγρό του».

Ο όγκος του πλούτου που έχει ο βασιλιάς και οι μεγιστάνες του πλέει, σαν παγόβουνο, στηριγμένος σε άπειρα μεγαλύτερο ύφαλο όγκο από καταδυνάστευση (Σινόπουλος 1964, σ. 1094-1097).

Η πολυτέλεια της Αυλής και η ανάπτυξη του ιδιωτικού πλούτου αυξάνουν παράλληλα με τις τρώγλες (Durant 1969, σ. 332).

Στην ημερήσια διάταξη βρίσκεται μια ευημερία που συνοδεύεται από εγκατάλειψη του πατροπαράδοτου ήθους. Οι οικογένειες των Ισραηλιτών, καθώς καταστράφηκε η παλαιά ισότητα ανάμεσά τους, έφτασαν σε ακραία διαφοροποίηση. Μερικές από αυτές έγιναν πολύ πλούσιες, ενώ άλλες κατρακύλησαν στον κατήφορο της αβάσταχτης φτώχειας και, έπειτα, της δουλείας. Η δομική μεταβολή στην κοινωνία του Αρχαίου Ισραήλ, τόσο στο Βόρειο Βασίλειο (Σαμάρεια) όσο και στο Νότιο Βασίλειο (του Ιούδα), έχει ήδη ολοκληρωθεί μέχρι τον 8ο αι. π.Χ. (Vaux 1968, σ. 23· Keller 1968, σ. 327-330). Οι Ισραηλίτες έχουν πλέον διαιρεθεί σε βασιλιά και υπηκόους, σε εργοδότες

και εργάτες, σε πλούσιους και φτωχούς, σε ελεύθερους και δούλους.²

Η δημιουργία του θεσμού της βασιλείας θεωρήθηκε αναγκαία για να αντιμετωπιστεί πιο αποτελεσματικά η εχθρική δύναμη των Φιλισταίων (Βασιλειών Α' 9:16· 10:1). Μάλιστα αυτή η ανάγκη θα πρέπει να είχε γίνει αισθητή από όλες τις κοινωνικές ομάδες (πρβλ. Anderson 1966, σ. 51· Βέλλας ³1968, σ. 108· Paterson ²1969, σ. 71). Παράλληλα ο θεσμός αυτός, σύμφωνα με την αντίληψη των προφητικών ομάδων, θα βοηθούσε για να αναχαιτισθεί το ρεύμα προς τον θρησκευτικό συγκρητισμό και την ειδωλολατρεία. (Πρβλ. Βέλλας ³1968, σ. 108· Δόικος 1969, σ. 530-531).

Ωστόσο αυτές οι προφητικές ομάδες έβλεπαν πως οι εκπρόσωποι του λαού κατευθύνονταν προς ένα πρότυπο ανώτατου άρχοντα που θα το ονομάζαμε «Ειδωλολατρικό Πρότυπο Ανώτατου Άρχοντα». Σύμφωνα με αυτό το πρότυπο (που τα βασικά γνωρίσματά του μας δίνονται στην περικοπή Βασιλειών Α' 8:11-17, την οποία πρέπει να την αντιπαραβάλουμε με την περικοπή Δευτερονόμιον 17:15-17), ο βασιλιάς δεν βρίσκεται σε σχέση ισότητας με τους υπηκόους του, αν και είναι ομοεθνής τους, αλλά αυτοί είναι «αυτώ δούλοι». Ακολουθεί τα έθιμα των ειδωλολατρικών λαών και συνάπτει δεσμούς μαζί τους. Όχι μόνο είναι «σφόδρα» πλούσιος, αλλά θέλει και οι άνθρωποί του να υπερέχουν σημαντικά απέναντι στους υπόλοιπους υπηκόους του. Γι' αυτό, στο πλαίσιο του «Ειδωλολατρικού Προτύπου Ανώτατου Άρχοντα», οι υπήκοοί του είναι όχι μόνο δούλοι δικοί του, αλλά και δούλοι των ανθρώπων του. Και όλοι αυτοί, ο βασιλιάς και οι άνθρωποί του, ζουν εις βάρος των υπηκόων και τους καταδυναστεύουν. (Πρβλ. Heaton 1968, σ. 29, 34· Baron 1966, σ. 93· Δόικος 1969, σ. 530).

Οι προφητικές ομάδες φαίνεται πως, έχοντας προ οφθαλμών αυτή την εικόνα ανώτατου άρχοντα και την κοινωνική μεταβολή με την οποία συνδεόταν, όχι μόνο είχαν πάρει αποφασιστικά εχθρική στάση απέναντι στο θεσμό της μοναρχίας, αλλά πρότειναν και λύση στο πρόβλημα. Επειδή διαπίστωναν πως ήταν αναγκαίος ο θεσμός της βασιλείας και δεν συνέφερε να αποφύγουν την εγκαθίδρυσή του, πρόβαλαν ένα άλλο πρότυπο, που θα το ονομάζαμε «Αδελφικό Πρότυπο Ανώτατου Άρχοντα»· πρότυπο, δηλαδή, που ήταν προσαρμοσμένο στη διδασκαλία του Μωυσή και διασώθηκε η περιγραφή του στην περικοπή Δευτερονόμιον 17:15-17 που την αναφέραμε.

Σύμφωνα, λοιπόν, με το «Αδελφικό Πρότυπο Ανώτατου Άρχοντα», ο βασιλιάς είναι «αδελφός», επομένως βρίσκεται σε σχέση ισότητας με τους υπηκόους του, γεγονός που αποτελεί φυσική συνέπεια του ότι προέρχεται από την ίδια εθνότητα. Έπειτα, δεν έχει σχέσεις με τους γύρω ειδωλολατρι-

2. Η περιγραφή της κοινωνίας του Αρχαίου Ισραήλ, που προηγήθηκε, στηρίζεται στο: Σινόπουλος αδημοσίευτο.

κούς λαούς, ούτε ακολουθεί τα έθιμά τους. Και η κατάληξη όλων αυτών είναι ότι ο ανώτατος άρχοντας δεν βρίσκεται σε αισθητά διαφορετική οικονομική κατάσταση από ό,τι οι υπήκοοί του.

Όταν οι ηγέτες των Ισραηλιτών είπαν στον προφήτη και κριτή Σαμουήλ «δος ημίν βασιλέα» (Βασιλειών Α΄ 8:6), αυτός, σύμφωνα με τις πηγές, τους ενημέρωσε για τις συνέπειες που θα είχε ο λαός στην περίπτωση που θα εγκαθιδρυόταν βασιλεία, αυτό δηλαδή που εκείνοι ονόμαζαν βασιλεία, «διαμαρτυρόμενος» για «το δικαίωμα του βασιλέως, ος βασιλεύσει επ' αυτούς» (Βασιλειών Α΄ 8:9). Και τελείωσε ρίχνοντας τον κεραυνό του: «Και υμείς έσσεσθε αυτώ δούλοι» (Βασιλειών Α΄ 8:17· βλ. Σινόπουλος αδημοσίευτο).

Πέρα όμως από τα δεινά που θα εσώριαζε επί της κεφαλής των Ισραηλιτών η μοναρχία με τη μορφή του «Ειδωλολατρικού Προτύπου Ανώτατου Άρχοντα», ο Σαμουήλ τους προειδοποίησε ότι δεν θα υπάρξει δυνατότητα να έχει αποτέλεσμα τυχόν μετάνοιά τους στο μέλλον (Βασιλειών Α΄ 8-18). Οι κοινωνικές αλλαγές που θα ακολουθήσουν θα είναι τόσο βαθιές, που θα μοιάζει σαν να θέλεις να γυρίσεις το νερό του ποταμού στις πηγές του. Αν και ο λαός δέχτηκε, χωρίς δισταγμό, έναν τέτοιου είδους κοινωνικό μετασχηματισμό, μια τέλεια ανατροπή της μέχρι τότε κοινωνικής δομής, αν και «ουκ ηβούλετο ο λαός ακούσαι του Σαμουήλ» (Βασιλειών Α΄ 8:19), αυτός δεν έπαψε να ανησυχεί. Ωστόσο το αποφάσισε, παρά τη θέλησή του (Βασιλειών Α΄ 8:7), και υπέκυψε στο αίτημα των Ισραηλιτών «δος ημίν βασιλέα» (Βασιλειών Α΄ 8:6· βλ. Σινόπουλος αδημοσίευτο).

Φαίνεται όμως ότι ο Σαμουήλ δεν απελπίστηκε από την τροπή που πήραν τα πράγματα· και πίστεψε πως είχε βρει τον τρόπο να βγει το ισραηλιτικό έθνος από το αδιέξοδο που θα του δημιουργούσε η επιβολή μιας βασιλείας τέτοιας όπως αυτή που πρόβαλλαν οι αντιπρόσωποι του λαού: Αφού αυτός θα έχριε τον πρώτο ανώτατο άρχοντα, θα δημιουργούσε τέτοια παράδοση, ώστε στο εξής οι βασιλείς θα εργάζονταν με ζήλο για να υποστηρίξουν και να επιβάλουν τη διδασκαλία και τη θρησκεία του Μωυσή (Σινόπουλος αδημοσίευτο. Πρβλ. Βέλλας ³1968, σ. 108· Δόικος 1969, σ. 530-531). Μ' αυτό τον τρόπο θα γλίτωνε ο λαός από τον εφιάλτη του «Ειδωλολατρικού Προτύπου Ανώτατου Άρχοντα», ενώ το «Αδελφικό Πρότυπο» θα ερχόταν δι' άλλης οδού. Δυστυχώς, όμως, όπως έδειξαν τα γεγονότα, ούτε αυτό το σχέδιο του Σαμουήλ πραγματοποιήθηκε. Η μεταβολή στις κοινωνικές δομές έφτασε στα έσχατα όρια.

Για όλη αυτή την κοινωνική ανατροπή, οι μόνοι που αρθρώνουν επίσημο λόγο διαμαρτυρίας είναι οι προφήτες. Αυτοί είναι οι μόνοι υποστηρικτές των αδικημένων από την κοινωνική μεταβολή, από το θεσμό της βασιλείας που είχε ως επακόλουθο το γκρέμισμα της κοινωνικοοικονομικής ισότητας. Είναι οι προστάτες αυτών που προλεταριοποιούνται και αυτών που γίνονται δού-

λοι (Μαλαχίας 3:1,5· Ιερεμίας 5:26-27· 22:13· Μιχαίας 2:2· Αμώς 8:4-6). Ο πύρινος λόγος τους, μαζί και άλλων συγγραφέων, έχει μνημειωθεί στα βιβλία που συγκροτούν την Παλαιά Διαθήκη.

Υπάρχει όμως κάποιο πρόβλημα, για το οποίο η παρούσα ερευνητική εργασία θα προσπαθήσει να δώσει απάντηση: Οι συγγραφείς της Παλαιάς Διαθήκης δεν είναι πάντοτε αρνητικοί απέναντι στο θεσμό της βασιλείας. Ο Adolphe Lods γράφει πως οι μελετητές του θεσμού της μοναρχίας στο Αρχαίο Ισραήλ διακρίνουν δύο τάσεις στις σχετικές αφηγήσεις της Παλαιάς Διαθήκης, μία ευνοϊκή και μία εχθρική (Lods 1949, σ. 408. Επίσης βλ. Robinson ⁶1952, σ. 52-53· Fraine 1954, σ. 89-90· Anderson 1966, σ. 51· Herrmann 1975, σ. 135). Η ευνοϊκή τάση υποστηρίζεται σε παράδοση παλαιότερη από εκείνη στην οποία βασίζεται η εχθρική (Robinson ⁶1952, σ. 52-53· Anderson 1966, σ. 51· Hermann 1975, σ. 133-135. Πρβλ. Δόικος 1969, σ. 495). Υποστηρίζεται όμως ότι, αν και η πρώτη από τις δύο αυτές παραδόσεις είναι ίσως πλησιέστερη χρονικώς στα γεγονότα που αναφέρονται στην εγκαθίδρυση της μοναρχίας, είναι λάθος να υπερτονίζονται οι διαφορές ανάμεσα στις δύο παραδόσεις και να υποτίθεται πως η δεύτερη είναι άσχετη με την ιστορία. Το αντίθετο μάλιστα, φαίνεται πως απηχεί καταστάσεις της εποχής που εγκαθιδρύθηκε ο θεσμός (Anderson 1966, σ. 51).

Σχετικά με το φαινόμενο της μεταβολής στις κοινωνικές δομές και της μεταβολής στο ήθος, ο Mendras γράφει: «Ολοφάνερα, το ότι ο μετασχηματισμός των κοινωνικών δομών συμπίπτει με μετασχηματισμό της ηθικής, δεν μπορεί να σημαίνει πως οι πρώτες είναι η αιτία της άλλης. Είναι βέβαιο πως οι σύγχρονοι γεωργοί χάνουν τις αρετές των χωρικών στο μέτρο που τροποποιούν το σύστημα της παραγωγής τους. Είναι, όμως, όχι λιγότερο βέβαιο, πως οι πιο έτοιμοι για να “εκμοντερνισθούν” είναι εκείνοι που έχουν δεχθεί ένα σύστημα “σύγχρονων” αξιών...” Προσθέτει όμως πως, «όταν ο Max Weber μελετά τις σχέσεις ανάμεσα στην ηθική των Καλβινιστών και στο πνεύμα του Καπιταλισμού, δεν ισχυρίζεται... ότι η πρώτη είναι η αιτία ή η αναγκαία και επαρκής κατάσταση για την ανάπτυξη του καπιταλισμού» (Mendras ³1967, σ. 103. Η υπογράμμιση ανήκει στον ίδιο).

Αλλά αν ο Mendras βρίσκει πως η περίπτωση των «σύγχρονων γεωργών» επαληθεύει την ερμηνεία που δέχεται στην πρόταση του Max Weber — μια ερμηνεία που την κατατάξαμε προηγουμένως στην ανίσχυρη θέση—, τα δικά μας στοιχεία, για την περίπτωση του Αρχαίου Ισραήλ, μας οδηγούν σε διαφορετικό δρόμο.

Όταν διάφορες ηγετικές ομάδες της κοινωνίας του Αρχαίου Ισραήλ αποφάσισαν, όπως είδαμε πιο πάνω, να απαιτήσουν από τον τελευταίο κριτή, τον Σαμουήλ, να εγκαταστήσει στη χώρα το θεσμό της βασιλείας, του είπαν:

«Και νυν κατάστησον εφ' ημάς βασιλέα δικάζειν ημάς καθά και τα λοιπά έθνη» (Βασιλειών Α' 8:4-5). Αυτό το «καθά και τα λοιπά έθνη» μάς αποκαλύπτει μια θεαματική μεταβολή του ήθους αυτών των Ισραηλιτών που πήραν πρωτοβουλία. Δηλαδή το πρόβλημα δεν είναι πως είπαν «κατάστησον εφ' ημάς βασιλέα», αλλά ότι συμπλήρωσαν εκείνο το «καθά και τα λοιπά έθνη». (Πρβλ. Heaton 1968, σ. 34).

Ο προφήτης Σαμουήλ κατάλαβε τι σήμαινε αυτή η φράση. Γι' αυτόν ήταν φρικτή. Η πηγή μας πληροφορεί πως «ην πονηρόν το ρήμα εν οφθαλμοίς Σαμουήλ» (Βασιλειών Α' 8:6). Και τούτο, διότι, αφού είχαν οι Ισραηλίτες εκλεγεί «λαός περιούσιος από πάντων των εθνών» (Έξοδος 19:5), δεν έπρεπε να ακολουθήσουν στον τρόπο ζωής τους τα έθνη («ου ποιήσεις κατά τα έργα αυτών», Έξοδος 23:24· και «ουχί πορεύεσθε τοις νομίμοις των εθνών, ους εξαποστέλλω αφ' υμών», Λευιτικόν 20:23· επίσης βλ. Λευιτικόν 18:3. Πρβλ. Έξοδος 34:12). Με κανέναν τρόπο δεν έπρεπε να μιμηθούν τα έθιμα και τον πολιτισμό των γύρω εθνών, να κάμουν «καθά και τα λοιπά έθνη». Και όμως τόλμησαν να το απαιτήσουν οι ηγέτες τους, διότι, παραφράζοντας εδώ τον σχετικό όρο του Mendras, ήταν πια έτοιμοι να «εξεθνιστούν», είχαν πλέον δεχθεί ένα σύστημα αξιών των εθνών· ένα σύστημα αξιών εθνών τα οποία «τους υιούς αυτών και τας θυγατέρας αυτών κατακαίουσιν εν πυρί τοις θεοίς αυτών» (Δευτερονόμιον 12:31).

Έτσι, λοιπόν, με κριτήριο το νέο σύστημα αξιών που δέχτηκαν, οι ηγετικές ομάδες, για τις οποίες γίνεται λόγος, έκαναν την επιλογή τους ανάμεσα στο «Αδελφικό Πρότυπο Ανώτατου Άρχοντα» και στο «Ειδωλολατρικό Πρότυπο Ανώτατου Άρχοντα». Το τελευταίο ήταν ακριβώς εκείνο που ανταποκρινόταν στις τωρινές αξίες τους και στο τωρινό ήθος τους. Και όχι μόνο το επέλεξαν, αλλά και απαίτησαν την εφαρμογή του, τόσο ώστε ο Σαμουήλ να υποκύψει στην απαίτησή τους (βλ. πιο πάνω).

Τώρα πλέον οι «εξεθνισμένοι» ηγέτες ήταν ελεύθεροι να δράσουν. Έχοντας εγκαταστήσει μια βασιλεία στα μέτρα τους, σύμφωνη με το νέο ήθος τους, δεν ήταν δύσκολο για τους ηγέτες αυτούς να προχωρήσουν, ώστε να ξεσπιτώνουν και να κάνουν δούλους τα άλλοτε ισότιμα μέλη της κοινωνίας τους, τους ομοεθνείς τους, να «κατακαίουσιν... τους υιούς αυτών και τας θυγατέρας αυτών», όπως «και τα λοιπά έθνη».

Τελικά οι δομές που στήριζαν την κοινωνική και οικονομική ισότητα όχι μόνο ανατράπηκαν, αλλά και δεν είναι πλέον δυνατό να επιστρέψουν — όπως άλλωστε το είχε προβλέψει ο Σαμουήλ. Για τις προφητικές ομάδες και, γενικότερα, για τους συγγραφείς της Παλαιάς Διαθήκης, το παιχνίδι έχει πλέον χαθεί οριστικά. Η μόνη ελπίδα που έμεινε γι' αυτούς είναι —μέσα στο πλαίσιο πάντοτε των νέων δομών— η τυχόν απόκλιση κάποιου βασιλιά, ή κάποιων βασιλέων, από το «Ειδωλολατρικό Πρότυπο Ανώτατου Άρχοντα»

και ο προσανατολισμός του προς το «Αδελφικό Πρότυπο Ανώτατου Ἀρχοντα». Επομένως το «Αδελφικό Πρότυπο Ανώτατου Ἀρχοντα» υπήρξε το μέτρο με το οποίο κρίθηκε, τόσο στο Βόρειο όσο και στο Νότιο Βασίλειο, ο θεσμός της μοναρχίας από τους συγγραφείς της Παλαιάς Διαθήκης· και το οποίο καθόρισε την άλλοτε ευνοϊκή και άλλοτε εχθρική προς τη βασιλεία τάση των αφηγήσεών τους.

Έτσι, λοιπόν, ο Baron (1966, σελ. 93), προβαίνοντας σε μια αξιοσημείωτη παρατήρηση, γράφει για τους συντάκτες των βιβλίων της Παλαιάς Διαθήκης ότι «αυτή η γενικώς ανταγωνιστική θέση δεν εμπόδισε τους αρχαίους συγγραφείς από το να πάρουν μια περισσότερο ευνοϊκή στάση απέναντι στον οίκο Δαβίδ». Αλλά συμπληρώνει την παρατήρησή του με την προϋπόθεση που θεωρήθηκε απαραίτητη γι' αυτή την ευνοϊκή στάση απέναντι στους διαδόχους του Δαβίδ: «Στους απογόνους του, όμως, δόθηκε η δόξα και υποστήριξη μόνο στην περίπτωση που συνετέλεσαν να πραγματοποιηθεί η διαθήκη του Θεού και να εγκαθιδρυθεί μια κοινωνική, πολιτική και θρησκευτική τάξη τελειώς σύμφωνη με αυτή» (ίδια σελ.), πράγμα που σημαίνει ότι χρησιμοποιήθηκε ως κριτήριο το «Αδελφικό Πρότυπο Ανώτατου Ἀρχοντα».

Εξάλλου ο Robinson (1952, σελ. 54) παρατηρεί, κι αυτός με τη σειρά του, ότι «η στάση του Ωσηέ απέναντι στη μοναρχία είναι κατ' εξοχήν εχθρική και πρέπει να παραδεχτούμε πως η εμπειρία του από τους βόρειους βασιλείς στο τελευταίο μισό του αιώνα της ιστορίας του Ισραήλ, του έδωσε γερή βάση για την εχθρότητά του» (Ωσηέ 8:4· 13:10, 11). Αυτή τη στάση θα έπρεπε να την έχουμε στη σκέψη μας σε αντίθεση με εκείνη την εξιδανίκευση της βασιλείας που τελικά οδήγησε στη «μεσσιανική ελπίδα». Αυτονόητο είναι ότι και εδώ, τόσο η εχθρική στάση, απέναντι στο θεσμό της μοναρχίας, του συγκεκριμένου συγγραφέα ενός από τα βιβλία της Παλαιάς Διαθήκης, όσο και η «εξιδανίκευση της βασιλείας» από άλλους συγγραφείς της, καθορίστηκε από το «Αδελφικό Πρότυπο Ανώτατου Ἀρχοντα».

Τα συμπεράσματα που προκύπτουν από την παρούσα ερευνητική εργασία είναι τα ακόλουθα:

1) Επαληθεύεται η θέση του Max Weber ως «ασχυρή θέση» (strong thesis), σύμφωνα με την οποία η μεταβολή του ήθους είναι αιτία της κοινωνικής μεταβολής.

2) Η μεταβολή του ήθους ορισμένων ηγετικών ομάδων είναι η αιτία για την κοινωνική μεταβολή στο Αρχαίο Ισραήλ, η οποία δημιουργήθηκε με την εισαγωγή του θεσμού της βασιλείας.

3) Οι συγγραφείς της Παλαιάς Διαθήκης άλλοτε είναι εχθρικοί και άλλοτε ευνοϊκοί απέναντι στο θεσμό της βασιλείας, στο μέτρο που, αν και οι κοινωνικές δομές δεν αλλάζουν, η άσκηση του θεσμού αυτού προσανατολί-

ζεται προς το «Αδελφικό Πρότυπο Ανώτατου Ἀρχοντα», το οποίο εκφράζει το πνεύμα της Μωσαϊκής Διδασκαλίας και την κοινωνική και οικονομική ισότητα ανάμεσα στους Ισραηλίτες.

Όπως γίνεται φανερό από τα συμπεράσματα αυτά, η υπόθεσή μας επαληθεύθηκε πλήρως και στα τρία σημεία της. Τίθεται όμως ένα ερώτημα: Επαληθεύθηκε μεν η θέση του Max Weber σύμφωνα με τις ερμηνείες που δέχονται την ισχυρή θέση, αλλά ποια από τις τρεις υποκατηγορίες ερμηνειών, που ανήκουν στην ισχυρή θέση, είναι εκείνη ακριβώς που επαληθεύεται; Εκκρεμεί, λοιπόν, εδώ μια συνέχεια αυτής της ερευνητικής μας εργασίας.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΚΕΣ ΠΑΡΑΠΟΜΠΕΣ

- Βέλλας Βασ. Μ., ³1968, *Θρησκευτικά προσωπικότητες της Παλαιάς Διαθήκης*, τ. Α', Αθήνα.
- Δόικος Δαμιανός 1969, *Σαμουήλ, Σαούλ, βασιλεία, Θεσσαλονίκη*, Αριστοτ. Πανεπ. Θεσσαλονίκης (ανάτυπο από την «Επιστημονική Επετηρίδα Θεολογικής Σχολής»).
- Παπαντωνίου Αντώνιος Κ., 1979, *Εισαγωγή εις την κοινωνιολογίαν*, τ. Α', Αθήνα (ανάτυπο από τη Θεολογία).
- Σινόπουλος Π.Α. 1964, «Ο κοινωνικοοικονομικός προβληματισμός του Σολομώντα στον Ψαλμό ΟΑ' (71)», *Νέα Εστία*, αρ. 890 (1η Αυγ. 1964).
- , «Η οικογένεια ως μονάδα εργασίας», *αδημοσίευτο*.
- Τερλεξής Πανταζής, 1988, *Max Weber και το φάντασμα του Marx*, Αθήνα, Παπαζήσης.
- Φίλιας Βασίλης Ι., 1976, *Μαξ Βέμπερ: Συστηματική κοινωνιολογία και μεθοδολογία*, Αθήνα, Νέα Σύνορα.
- , 1978, «Πρόλογος», Max Weber, *Η προτεσταντική ηθική και το πνεύμα του καπιταλισμού*, μτφρ. Μιχ. Γ. Κυπραίος, Αθήνα, Gutenberg.
- Anderson G.W., 1966, *The History and Religion of Israel*, Oxford University Press.
- Aron Raymond, 1974, *Η σύγχρονη γερμανική κοινωνιολογία*, μτφρ. Μανώλης Κορνήλιος, Αθήνα Εθνικό Κέντρο Κοινωνικών Ερευνών.
- Bardis P.D., 1976, «History of Sociology», *Social Science*, τ. 51, αρ. 4 (Autumn 1976).
- Baron Salo Wittmayer, ⁵1966, *A Social and Religious History of the Jews*, τ. Ι, Νέα Υόρκη Columbia University Press, ²1952.
- Bendix Reinhard, 1960, *Max Weber; an Intellectual Portrait*, Λονδίνο, Heinemann.
- Collins Randall, 1986, *Max Weber: A Skeleton Key*, Λονδίνο, Sage.
- Durant Will, 1969, *Παγκόσμιος ιστορία του πολιτισμού*, τ. Α', πρόλ. Σπ. Μαρινάτος, Αθήνα, Αφοί Σπυρόπουλοι.
- Eisenstadt S.N., 1969, «The Protestant Ethic Thesis», Roland Robertson (επιμ.), *Sociology of Religion*, Penguin Books, 1969.
- Fraine J. de, 1954, *L'aspect religieux de la royauté Israélite*, Ρώμη, Pontificio Istituto Biblico.
- Freund Julien, 1969, *The Sociology of Max Weber*, Νέα Υόρκη, Vintage Books.
- Heaton E.W., 1968, *The Hebrew Kingdoms*, Oxford University Press.
- Herrmann Siegfried, 1975, *A History of Israel in Old Testament Times*, Φιλαδέλφεια, Fortress Press.
- Janne Henri, 1968, *Le Système social; essai de théorie générale*, Βρυξέλλες, Institut de Sociologie de l'Université Libre.
- Keller Werner, 1968, *Η Βίβλος ως ιστορία λαών και πολιτισμών: Η Αγία Γραφή από την μυστη-*

- ριακή μορφή στην αρχαιολογική επιβεβαίωση, πρόλ. Μαν. Ανδρόνικος, μτφρ. Άννα Παπαδημητρίου, Αθήνα, Ιστορική Βιβλιοθήκη.
- Lods, Adolphe 1949, *Israël: Des origines au milieu du VIIIe siècle*, Albin Michel.
- Mendras Henri, ³1967, *Éléments de sociologie*, Παρίσι, Armand Colin, ³1967.
- Parkin Frank, 1982, *Max Weber*, Chichester, Λονδίνο και Νέα Υόρκη, Ellis Horwood and Tavistock.
- Paterson John, ²1969, «The Old Testament World», William Barclay, John Paterson κ.ά., *The Bible and History*, Λονδίνο, Lutter Worth Press.
- Pirenne Jacques, 1965, *La société hébraïque d'après la Bible*, Παρίσι, Albin Michel.
- Rahlfs Alfred, 1981 (επιμ.), *Η Παλαιά Διαθήκη κατά τους Ο΄*, Αθήνα, Αποστολική Διακονία, 1981. Τα βιβλία της Παλαιάς Διαθήκης, στα οποία γίνεται παραπομπή, είναι (με αλφαβητική σειρά): Αμώς, Αριθμοί, Βασιλειών Α΄, Βασιλειών Β΄, Βασιλειών Γ΄, Δευτερονόμιον, Έξοδος, Ζαχαρίας, Ησαΐας, Ιερεμίας, Λευιτικόν, Μαλαχίας, Μιχαΐας, Παραλειπομένων Β΄, Σοφία Σιράχ, Ωσηέ.
- Robinson H. Wheeler, ⁶1952, *The History of Israel; Its Facts and Factors*, Λονδίνο, Duckworth.
- Roll, Eric, χ.χ., *Ιστορία της οικονομικής σκέψεως*, μτφρ. Αριστοτέλης Δ. Σίδερης, Αθήνα, Παπαζήσης.
- Seger Imogen, 1977, *Εισαγωγή στην κοινωνιολογία*, μτφρ. Τζένη Μαστοράκη, πρόλ.-επιμ. Βασίλης Φίλιας, Αθήνα, Μπουκουμάνης.
- Tannenbaum Frank, 1955, *Φιλοσοφία της εργασίας*, μετφρ. Π. Κρέσπης, Αθήνα, Ίκαρος.
- Timasheff N.S.-Theodorson G.A., 1980, *Ιστορία κοινωνιολογικών θεωριών*, μτφρ. Δ.Γ. Τσαούσης, Αθήνα, Gutenberg.
- Vaux Roland de, 1968, *Ancient Israel; its Life and Institutions*, μτφρ. McHugh, Λονδίνο, Darton Longman and Todd, ²1965.